ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

TARİH VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA MUŞ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MUŞ IN THE CONTEXT OF HISTORY AND CULTURE

10-12 Mayıs / *May* / 2018 / MUŞ

Yayına Hazırlayan
Arzu GÜVENÇ SAYGIN
Murat SAYGIN

Ankara-2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu (2018:Muş)
Tarih ve kültür bağlamında Muş uluslararası sempozyumu bildirileri; Muş, 10-12 Mayıs 2018 = International symposium on Muş in the context of history and culture; Muş, 10-12 May 2018/ yay.haz.: Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın.__ Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019
XXVI,1068s.hrt.:tbl.:res.;24 cm.__(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
ISBN:978-975-17-4203-2
1. MUŞ (TÜRKİYE)__TARİHİ__KONGRELER,VB.
I.Saygın, Arzu Güvenç, yay.haz. II.Saygın, Murat, yay.haz. III. E.a. IV.E.a.: Muş Uluslararası Sempozyumu V.E.a.: International Symposium on Muş in the Context of History and Culture VI.Seri

956.634

İNCELEYENLER : Dr. Öğr. Üyesi Fadime TOSİK DİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Atik ASLAN

KİTAP SATIŞ:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4203-2
İLESAM : 19.06.Y.0150-598
MİZANPAJ : Erdal Basım Yayın Dağıtım
0532 675 95 15

ŞEREF HAN BİTLİSİ'NİN "ŞEREFNAME" ADLI ESERİNDE MUŞ'UN TARİHİ

Yegane ÇAĞLAYAN[*]
Erhan ÇAĞLAYAN[**]

ÖZET

XVI. yüzyılın ünlü tarihçilerinden olan Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname" eseri Yakın ve Orta Doğu'nun tarihini araştıran alimler için bu gün de önemini korumaktadır.

Bir çok belgelere ve saray kütüphanelerine kolayca ulaşabilen Şeref Han Bitlisi 1588-1596 yılları arasında kitabı için çok sayda kaynak toplamış, 1597 yılında kitabın birinci bölümünü, 1599 yılında ise eserin tümünü tamamlamıştır.

Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname" eseri İslam tarih biliminde çok önemli bir yere sahiptir. "Şerefname"de Osmanlı ve Safevi devletlerinin askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihi de detaylı bir şekilde verilmiştir.

Kitapta bahsedilen bölgelerin tarihi verilirken Muş'a da geniş yer ayrılmış, Muş ve çevresindeki toprakların tarihi İslam dünyasının bir parçası olarak verilmiştir. Muş hakkında ilginç bilgiler veren Şeref Han Bitlisi, şehrin kurulma tarihi, coğrafyası, doğal kaynakları, iklimi, halkı, İslamiyetin bu bölgede yayılması, halkın gelenekleri, örf ve adetleri, sosyal ve kültürel hayatını detaylı bir şekilde anlatmıştır. "Şerefname"de Muş ve çevresindeki bölgeler örneğin; Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt ile birlikte Muş'un bazı köyleri hakkında da bilgiler verilmektedir.

Şeref Han bir devlet adamı olarak Muş'un ekonomik durumunu, hazineye ödediği haraç ve cizyenin miktarını, çevredeki köylerin tasarrufatını da tasvir etmeyi unutmamıştır. Muş hakkında bu kadar detaylı bilgiye dönemin başka kaynaklarında hiç rastlanılmamaktadır.

Şeref Han Bitlisi'nin eserini bizim için önemli kılan bir özelliği daha kitapta Muş'un farklı hakimiyetler altında (Timur İmparatorluğu, Akkoyunlu, Osmanlı, Safevi) tarihini çok sistematik bir şekilde vermesidir. Ayrıca Muş'u ele geçirmek için bu devletler arasındaki savaşlar, savaşların sonuçları da Şeref Han tarafından mümkün olduğunca tarafsız verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muş, Malazgirt, Muş Ovası, İslamiyetin Yayılması, İslam Kültürü.

HISTORY OF MUŞ IN ŞEREF HAN BİTLİSİ'S WORK TITLED "ŞEREFNAME"

ABSTRACT

"Şerefname" of Şeref Han Bitlisi, who is one of the most famous historians of the 16th century, is still an important work for scholars investigating the history of the Near East and the Middle East.

Şeref Han Bitlisi, who could easily reach many documents and palace libraries, collected a lot of resources for the book between 1588 and 1596, completed the first part of the book in 1597, and completed the entire work in 1599.

Şeref Han Bitlisi's "Şerefname" has a very important place in Muslim historiography. "Şerefname" also details the history of the Ottoman and Safavid states as well as the military, political, economic and cultural life along with the history of the Eastern and Southeastern Anatolia.

When the history of the abovementioned regions are mentioned in the book, Muş is also widely explained as a part of Islamic world with the history of the province itself and the surrounding lands. Şeref Han Bitlisi offering interesting information about Muş, detailed the name of the city and its history, geography, natural resources, climate, the people living there, the spread of Islam in this region, the traditions, customs and customs of their people and their social and cultural life. "Şerefname" also includes information about Muş and its surrounding areas, such as Muş plain, Bulanık and Malazgirt, as well as some villages of Muş.

As a statesman, Şeref Han did not forget to describe the economic situation of Muş, the amount of tribute and treasure that Muş paid to the treasury, and the savings of the surrounding villages. We have never seen so much detailed information about Muş in other sources of the period.

Another important feature of Şeref Han Bitlisi's work is that it offers the history of Muş under various reigns (Timur Empire, Akkoyunlu, Ottoman and Safavids) in a very systematic way. Moreover, the wars between these states to conquer Muş, the results of the wars were written as objectively as possible by Şeref Han.

Keywords: Muş, Malazgirt, Muş Plain, Spread of Islam, Islamic Culture.

[*] Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, y.caglayan@alparslan.edu.tr
[**] Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Tarihi Enstitüsü, caglayan49@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihçiler için senkron kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Senkron kaynaklar yaşanılmış olayların çağdaşı olduğu için daha gerçekçi ve daha objektiftir. Herhangi bir hadisenin üzerinden yüz veya iki yüz yıl geçtikten sonra yazılan eserler tabii ki hadiseleri senkron kaynaklar kadar objektif vermez. Bu açıdan araştırmamızın konusuyla ilgili Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname"si XVI. Yüzyılın senkron kaynağı olmakla ortaçağın en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

"Şerefname"de sadece XVI. Yüzyıl değil ondan önceki dönemin hadiseleri de yer almış, Şeref Han çok yetenekli bir tarihçi olduğu için yaşadığı yüzyıl ile önceki dönemin olayları arasında sebep sonuç bağını başarıyla kurabilmiştir. Şeref Han eserini yazarken çok sayıda kaynağa başvurmuş, bu kitablardaki materiallardan geniş bir şekilde yararlanmıştır. Daha çok istinat ettiği kaynaklar aşağıdakilerdir:

- IX. Yüzyılın müellifi Ahmet B. Yahya El-Belazuri'nin "Fütuhu'l Büldan" eseri (Belirtelim ki, Bitlis, Muş ve Ahlat'ın VII. Yüzyıldaki hükümdarları hakkındaki bilgileri Şeref Han bu kitaptan almıştır);
- XIII. Yüzyılın müellifi Rükneddin Simnani'nin "İkbaliye" eseri;
- XIV. Yüzyılın müellifi Hamdullah Kazvini'nin "Tarih-i Guzide" eseri;
- Hamdullah Kazvini'nin "Nüzhetül-kulub" eseri;
- XV. Yüzyılın müellifi Şerafeddin Ali Yazdi'nin "Zafername" eseri;
- XV. Yüzyılın müellifi Mirhond'un "Ravzatu's-Sefa" eseri;
- XVI. Yüzyılın müellifi, Şeref Han'ın çağdaşı olan Hoca Sadettin Efendi'nin "Tacü't-Tevarih" eseri (Vasilyeva, 1967: 33-34).

"Şerefname"yi değerli kılan bir başka özelliği ise; müellifin Osmanlı ve Safevi saraylarında yüksek vazifelerde memurluk yapmış olmasıdır. Yani eserde verilen bilgiler daha çok resmi belge özelliğini taşır. Tesadüfi değil ki, eserinde Şeref Han Osmanlı sultanlarının ve Safevi şahlarının verdikleri emirnamelerin tam metnini olduğu gibi vermiştir. Muşla ilgili emirnameler de bunların içerisinde yer almaktadır. Başka bir değişle, Şeref Han devlet adamı olmasının sağladığı geniş olanaklarla, tarih materyallerini alabildiğince kullanarak eserine sistematik ve objektif bir nitelik kazandırabilmiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 5).

"Şerefname"de Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının egemenliklerine giren toprakların ve bu topraklarda yaşayan halkların tarihi geniş ve detaylı bir şekilde verilmiştir. "Şerefname" eseri yazılmadan önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihi Bizans tarihçilerinin kitablarından hem de fragmentar bilgiler şeklinde öğrenilmekteydi. Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname" eseri bu anlamda da İslam tarih biliminde çok önemli bir yere sahiptir.

"Şerefname"de Osmanlı ve Safevi devletlerinin askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihi detaylı bir şekilde verilmiştir. Eserde Doğu Anadolu'nun önemli mıntıkası olan Muş'un siyasi, iktisadi ve kültürel hayatına da geniş yer verilmiştir.

"Şerefname"nin Bodleian el yazmasında Şeref Han'ın yazmış olduğu dörtlük şiir de tarihçinin Muş'a ne kadar çok değer verdiğini göstermektedir:

"Muş olmadan Bitlis benim için
Bir buz parçasıdır, fare deliği kadar dardır.
Ebedi bir savaşa girmek için
Sadece Muş ve askerleri yeter bana"
(Vasilyeva, 1967:18).

Muş hakkında ilginç bilgiler veren Şeref Han, şehrin kurulma tarihi, coğrafyası, doğal kaynakları, iklimi, halkı, İslamiyetin bu bölgede yayılması, halkın gelenekleri, örf ve adetleri, sosyal ve kültürel hayatını detaylı bir şekilde anlatmıştır. "Şerefname"de Muş ve çevresindeki

bölgeler örneğin; Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt ile birlikte Muş'un bazı köyleri hakkında da bilgiler verilmektedir.

Şeref Han'ın eserini bizim için önemli kılan bir özelliği daha kitapta Muş'un farklı hakimiyetler altında (Selçuklu, Timur İmparatorluğu, Akkoyunlu, Osmanlı, Safevi) tarihini çok sistematik bir şekilde vermesidir. Ayrıca Muş'u ele geçirmek için bu devletler arasındaki savaşlar, savaşların sonuçları da Şeref Han tarafından mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde verilmiştir.

Bildirinin esas amacı; XVI. Yüzyıl İslam dünyasının meşhur tarihçisi Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname" eserinde Muş'la ilgili verilen bütün bilgileri bir araya getirip ortaçağ Muş tarihini canlandırmak, Muş halkının ve Muş kültürünün İslam dünyasının bir parçası olarak önemini göstermektir. "Şerefname"nin Farsça, Türkçe ve Rusça metinleri araştırmanın esas kaynaklarıdır. Ayrıca Şeref Han'ın Muş'la ilgili verdiği bilgileri kiyaslamak amacıyla ortaçağ Türk, Fars, Arap ve Bizans müelliflerinin eserleri de tarafımızdan incelenmiştir.

1. "ŞEREFNAME"DE MUŞ'UN TARİHÎ COĞRAFYASI

Ortaçağda İslam dünyası siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan yükselme dönemini yaşamıştır. Hilafet'ten sonra ortaya çıkan Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu ve Safevi gibi Türk-İslam devletleri büyük bir siyasi coğrafyada İslam medeniyetinin varoluşunu, yükselişini, dünyaya yayılmasını sağlamışlardır. Bu devletler bir taraftan, müslüman halkların ortak bir medeniyet, coğrafya ve tarihe bağlanmasına sebep olmuşlar, diğer taraftan ise İslam medeniyetine karşı savaşan Haçlı dünyasıyla mücadele ederek İslam uygarlığının yok olmasını önlemişlerdir.

Muş, ortaçağ Türk-İslam tarihinde bir çok önemli tarihi hadiselere şahitlik etmiştir. Bu hadiselerin izleri günümüze kadar gelen abidelerde görülmektedir; meşhur 1071 yılı Malazgirt Meydan savaşı'ndan sonra Türk-İslam dünyasının bir parçasına dönüşen Muş'ta Yıldızlı Han, Arslanlı Han, Alaeddin bey Çeşmesi, Alaeddin bey Camisi, Ulu Cami, Hacışeref Camisi, İbrahim Samidi Türbesi, Kesik Baş Türbesi, Şeyh Halil Türbesi, Şeyh Muhammed-i Mağribi Türbesi, Alaeddin Bey Hamamı, Dere Hamamı, Murat Köprüsü, Mercimek Kalesi Höyüğü bu bölgede bulunan İslam tarihi ve İslam kültürünün önemli varlıkları içerisindedir.

Muş'un kadim tarihi, tarihi coğrafyası, ahalisi, adının etimolojisi her zaman tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Şeref Han Doğu Anadolu bölgesinin insanı olarak Muş şehrinin kuruluş tarihi hakkındaki rivayetleri diğer müslüman müelliflerine göre daha çok duymuş, bu rivayetleri okuduğu kaynaklardaki materyallarla karşılaştırarak eserinde bazı ilginç bilgilere yer vermiştir. Arap müellifleri El-Vakidi ve El-Belazuri'ye istinaden Şeref Han şöyle yazar: "Hz. Ömer (r.a.)'in hilafeti zamanında İyaz bin Ğanm, 27 (647-648) yılında Diyarbekir ve Erminiye'yi fethetmekle görevlendirildiğinde, Ahlat'ın o zamanki hükümdarı Yustinyus adında bir kafirdi; Muş ve Sason kralı ve Patriği ise Senaser adında bir kafirdi. Bitlis hükümdarı ise Servend bin Yunus'tu. Hepsinin lideri ise kızı Taron'u kendine veliaht tayin etmiş olan Ahlat hükümdarı Yustinyus'tu ... Bu kızın babası kendisini, amcası olan Bitlis hükümdarı Servend'in oğlu Boğoz'la evlendirmek istiyordu. Oysa kız Senaser'in oğlu Muş'u seviyordu. Bu prens güzel, parlak yüzlü, açık alınlı, iyi ahlaklı ve iyi kalbli bir gençti. Kafir hükümdarların çocukları, Amed valisi Darab oğlu Meryem'e yardım etmeye gittikleri zaman Taron da babasını temsilen gelmişti. Burada Senaser oğlu Muş'la karşılaşınca aklı başından gitti. Sevgilisiyle gizlice anlaşıp kaçtılar ve İyaz bin Ğanm'ın hizmetine girip İslam'la şereflendiler. Orada Taron ile Muş'un nikahı kıyıldı. Taron sonra İyaz'ın adamlarıyla bir plan yaptı. Bu doğrultuda kaçıp babasının yanına geldi ve Muş'un kendisini zorla Müslüman yaptığını, ilk fırsatta da kaçıp kurtulduğunu söyledi ve babasını buna inandırdı. Fırsatını yakaladığında da babasını öldürdü ve Ahlat kalesini barış yoluyla Müslümanlara teslim etti." (Şeref Han Bitlisi, 2015: 376-377; Şeref Han Bitlisi, 1967: 340-341).

Muş toponimi ve Muş antroponiminin birbiriyle bağlantılı olması Şeref Han'dan önceki müelliflerde örneğin; yukarda adları geçen El-Vakidi ve El-Belazuri'de de rastlanmaktadır (Şeref Han Bitlisi, 1967: not 566, 568). Fakat bu bilgiden hemen sonra Şeref Han "Muş" kelimesinin "sis", "duman" anlamına geldiğini de yazmaktadır: "Orada yoğun dumanın etkisiyle, meyve veren ağaçların çoğu yetişmez." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 273). XIII. ve XV. yüzyılların müellifleri olan Yakut El-Hamevi, Hamdullah Kazvini, Ebü'l-Fida ve anonim müellife ait "Acayip ed-Dünya" eserinde Muş toponiminin anlamı verilmemektedir. Bu müellifler daha çok Muş'un coğrafyasını ve ahalisini tasvir etmektedirler. Örneğin Hamdullah Kazvini Muş ovasının genişliğinden ve hayvancılık için çok elverişli olmasından bahseder (Kazvini, 1939: 105). XIII. Yüzılın anonim müellifinin yazdığı "Acayip ed-Dünya" adlı eserde ise Muş'un ahalisinin yarısının müslüman, yarısının ise hristiyan olduğu gösterilmektedir ("Acayip ed-Dünya", 1993: 179a).

Bazı rivayetlere göre, Muş adı şehre Asurlulardan kaçarak Muş yöresine gelen İbrani kabilelerinden biri tarafından verilmiştir. 1914 Bitlis Vilayet Salnamesinde Muş adının İbrani'ce "Sulak verimli ve otlak" anlamına gelen "Muşa" kelimesinden geldiği de ileri sürülmüştür. "Muş'un, geçmişten günümüze yemyeşil ve sulak bir ovaya sahip olması, bu rivayetin tümüyle asılsız olmadığını, nispeten belirli bir gerçeğe dayandığını" gösterenler de vardır (Güneşin yükseldiği yer, 2009: 138).

Bir diğer rivayete göre Muş adı, İ.Ö. XII. yüzyılda Ege göçlerinden sonra ilk kez Asur kaynaklarında adı geçen ve Yukarı Dicle vadisine yerleştikleri bildirilen Muşkiler'den gelmektedir (Güneşin yükseldiği yer, 2009: 138). Dini kaynağa dayalı bir diğer rivayete göre ise, Muş'un Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in torunu Muş oğullarınca kurulduğu gösterilmektedir. Öte yandan, "Muş" Arapça'da "Şeffaf, Parlak" Farsça'da ise "Nehirlerde yolcu taşıyan küçük gemi" anlamlarına gelmektedir (Güneşin yükseldiği yer, 2009: 139).

Bize göre Muş adının "sulak verimli ve otlak" anlamı daha mantıklıdır. Bu toprakların elverişli konumu, hayvancılık için verimli olması coğrafyacıların ve seyyahların da dikkatini çekmiştir. Tesadüfi değildir ki, ortaçağ müslüman müelliflerinin hemen hemen hepsinin eserlerinde Muş ovası hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Muş ovası ile ilgili "Şerefname"de de geniş bilgilere yer verilmiştir. Şöyle ki Şeref Han bölgenin coğrafyasını şu şekilde tasvir etmektedir: "Türkler Muş düzlüğüne "Muş ovası" derler. Bu düzlüğün yüzölçümü ise yaklaşık olarak dört ya da beş kere 12 fersahtır. Her zaman çiçekler ve reyhanlarla kaplıdır. Düzlüğü yeşil ormanlar ve otlar, zengin bahçelerle kaplı bulunan dağlar ve tepeler çevrelemektedir. Bu dağlar arasında, başları ve dorukları kardan taç giymiş olan ve her tarafında soğuk sular fışkırtan derelerin aktığı yüksek tepeler vardır. Fırat nehri bu düzlüğün üçte bir kadarı olan kuzey kesimini yarar, sonra güneye yönelir. Nemrut dağından akan ve "Karasu" adıyla bilinen nehir ise doğu yönünden gelmekte ve yaklaşık olarak düzlüğün ortasını yararak Fırat'la birleşmektedir." (Şeref Han, 2011: 273-274).

Yakut El-Hamevi ve Hamdullah Kazvini'de Muş ovası "Sahra Muş" (Muş sahrası) adı altında geçmektedir (bkz.: Yakut El-Hamevi, 1965, IV: 682; Mihluko-Maklay, 1954: 209, dipnot 1; Kazvini, 1939: 105). XVI. Yüzyılın müellifi Evliya Çelebi'de de Muş ovası "Muş sahrası" adıyla bilinmektedir: "Divriği'den canib-i şarka 3 sa'atde Niğ çayını geçüp bir tırfil yoncalı vadi-i çemenzar yerdir kim güya Pasin sahrası ve Muş sahrasıdır" (Evliya Çelebi, 2006: 133).

Muş kalesı hakkında ilginç bilgiler veren Şeref Han bu kalenin izi ta onun zamanında da olduğunu yazmaktadır: "Muş kalesi, bu satırların yazarının babaları ve ataları zamanında, şehrin bir fersah güneyinde bulunan bir tepenin üzerinde kuruluydu ve bir süre mamur halde kaldı. Sultan Süleyman devrine kadar ayakta durdu. Sultan Süleyman bu kaleyi yıktı ve şehrin batısındaki tepe üzerinde bulunan yarım kaleyi yeniledi; oraya, 50 kadar muhafız askerden kurulu bir birliği, toplarla ve gerekli yiyecek ve mühimmatla birlikte bıraktı." (Şeref Han Bitlisi, 2011 : 273).

Muş'un sağlam bir kaleye sahip olduğu hakkındaki bilgilere Şeref Han Bitlisi'den önce yaşamış müelliflerin eserlerinde de rastlanmaktadır. Şöyle ki, XIII. Yüzyıla ait "Acayip Ed-Dünya" eserinde anonim müellif şöyle yazar: "Muş çok iyi müdafaa edilen bir şehirdir. Kalesi kayalardan yapılmış ve alınması çok zordur." (Acayip Ed-Dünya, 1993: 225a). Bu bilgi Şeref Han'ın Muş'un daha babalarının ve atalarının döneminde sağlam kaleye sahip olduğu hakkındaki bilgilerin doğruluğunu tasdikler. Daha sonraki dönemde; XV. Yüzyılda yaşamış İtalyan diplomatı Josaphat Barbaro da "Seyahetname"sinde Muş kalesinin sağlam olduğunu yazar: "... sonra Muş adlı küçük ve sağlam bir kaleye varırsınız. Dağların arasında bir tepenin üstünde yer alır. Onun altında yer alan şehrin etrafı üç mil olup, halkı kalabalıktır." (Josaphat Barbaro, 2009: 129).

Gerek Şeref Han Bitlisi'nin gerekse de diğer ortaçağ kaynaklarının verdikleri bilgiler Muş'un tarihi coğrafyasını göz önüne getirmekle bu bölgenin ortaçağda coğrafi açıdan stratejik öneme sahip olduğunu da göstermektedir.

2. MUŞ HALKININ GEÇİM KAYNAĞI, BÖLGENİN MALİ VE İKTİSADİ HAYATI

Muş'un tarihini gözden geçirirken halkın geçim kaynağı, bölgenin mali ve iktisadi hayatına yer vermemiz de gerekir. Bu bölgenin coğrafyasının çok elverişli olması, aynı zamanda Anadolu'ya giriş kapısı rolünü oynaması çok eski dönemlerden başlayarak burada bir çok halkın, dinin ve medeniyetin birlikte yaşamasına imkan sağlamıştır. Şeref Han Bitlisi'nin yaşadığı yüzyılda ise bu bölgenin (Bitlis ve çevresi) halkının büyük bir kısmı müslümandı. "Şerefname"de şöyle yazılmaktadır: "Vilayet halkı genel olarak Şafii Müslümanlar'dır. Dindar ve ibadete düşkündürler. Son derece cesur, cömert, iyiliksever ve müsafirperverdirler. Her müslüman köyünde, hatta evlerinin sayısı üçü dördü geçmeyenlerde bile beş vakit İslamiyet'in emirlerini yerine getiren imamlı ve müezzinli, ibadete açık bir cami vardır. Bu camilerde halk sürekli olarak cemaatle namaz kılmaktadır." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 377).

Muş'ta hristiyanların da yaşadığını yazan Şeref Han Bitlisi müslüman ve hristiyan köylerinin coğrafi açıdan farklı yerlerde yerleşdiğini göstermektedir: "Her biri yaklaşık 100 evden oluşan ermeni köyleri bu yeşil ovada yan yana dizilidir. Müslüman köyleri ise geniş ovayı çevreleyen dağların eteklerinde yeralmaktadır.' (Şeref Han Bitlisi, 2011: 390). Şeref Han Bitlisi'den çok önce; XIII. Yüzyılda yaşamış Yakut El-Hamevi ve "Acayip Ed-Dünya"nın müellifi ise Muş halkı hakkında yazarken "Muş şehrinin ahalisinin yarısı müslüman, yarısı ise kafirdir" diye bahsetmekdedirler (Yakut El-Hamevi, 1965, IV: 682; Acayip Ed-Dünya, 1993: 179a).

Muş'un coğrafyası ve iklimi, bölgenin iktisadi durumunu ciddi bir şekilde etkilemiştir. Daha XIII. ve XV. Yüzyıllarda bu bölgenin üzümcülük ve hayvancılık için elverişli olduğunu yazan Yakut El-Hamevi, Ebü'l-Fida, "Acayip Ed-Dünya"nın müellifi ve Hamdullah Kazvini'nin malumatları Şeref Han Bitlisi'nin eserinde de tekrarlanmaktadır. Fakat Şeref Han bu bölgenin insanı olduğu için bilgileri daha detaylıdır. Muş'ta "yoğun dumanın etkisiyle, meyve veren ağacların çoğu yetişmez" diyen Şeref Han Bitlisi aynı zamanda şehrin çevresinde bağlarının çok olduğunu, otlaklarının geniş yer aldığını da göstermektedir: "Orada yüksek bir dağda, bir tepe üzerinde bağ dikmişler ve güzel tutmuştur; ama üzüm fidanlarını alçak yada yamaç topraklara nakletmek istedikleri zaman o fidanlar kurur. Fakat tahıl ve öteki ürünler, örneğin pirinç ve diğerleri büyük ölçüde ürün verir. Kaldı ki, bu vilayetin verimli ovaları ve zengin otlakları da vardır; halk buralarda bir çok sığır ve manda sürüleri, binlerce koyun ve öteki hayvan beslemektedir. Ekine elverişli topraklarda bir çift öküzün ekebileceği miktar demek olan her "kotan"da 24 baş sığır ve manda çalıştırılır." (Şeref Han, 2011: 273).

Muş ve çevresindeki halkın yaşam tarzından bahs eden Şeref Han Bitlisi buradaki insanların avcılık ve balıkçılıkla da meşgul olduklarını yazar: "Bu ülkenin dağlarında av

kuşlarından, bir benzeri bulunmayan en iyi cins beyaz av kuşları vardır. Sözün özü, bu verimli ovada ve bu Firdevs gibi yeşilliklerde bir çok kuş ve balık bulunur ve bunlar avlanmaya, yararlanılmaya elverişlidir. Nitekim şair burayı şöyle övmüştür:

Cennete dönmüş bu ağaclık yerler
Eteklerinde akan sularsa kevser gibi
Şenlendiri gönülleri, sükuneti ve güzel kokusuyla
Ve yıkanır toprakları bu sularla kirden, dertlerden
Her sene yeşerir reyhanlar, o zümrüt yerlerde
Ve her yer nazlı, her yer nimet gibi güzel
Kuşların otlağıdır o ülke
Dost olmuş orada arslanlarla kuşlar
Sarı sularla yıkanmış sanki toprakları
Zaferana boyanmış o topraklar sanki. "
(Şeref Han Bitlisi, 2011: 274).

Muş halkının geçim kaynağında balıkçılığın çok önemli yer almasında Murat nehrinin ve verimli göllerin olması günümüzde de büyük bir önem taşımakdadır. Şeref Han Bitlisi bununla ilgili şöyle yazar: "Bu ülkedeki tabiat garipliklerinden biri de "Bulanık" denilen bir göldür. İlkbahar gelip de Güneş Koç burcuna girince, buzlar ve donlar eriyip kırılmaya başlayınca, bu gölün sularının tuttuğu buz katlarının kırılma ve çatırdama sesi üç fersah mesafeden duyulur. Bu donun kaybolmasıyla birlikte hava ılımlılaşır, balıklar bol miktarda görünmeye ve gölden küçük sulara ve sellerden oluşan derelere akmaya başlarlar; o taraflarda halk bir ay süreyle balık avlamaya gider. Denildiğine göre, o dereler ve gölde lezzetli ve taze balıklar o kadar çoktur ki, bir tek kişi bir günde birkaç çuval dolusu balık tutabilir" (Şeref Han Bitlisi, 2011: 275).

Şeref Han Bitlisi'den önce yaşamış müelliflerde (Hamdullah Kazvini hariç) Muş'un iktisadi hayatı hakkında bilgi çok azdır. Bölgenin mali durumu hakkında ise her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Lakin bildirinin girişinde de belirttiğimiz gibi Şeref Han Bitlisi'nin devlet memuru olması, çok rahat bir şekilde resmi belgelere ulaşması, aynı zamanda birçok tarihi kaynaklara istinad etmesi eserindeki bilgileri daha net ve objektif hale getirmiştir. Bölgenin vergi sistemiyle ilgili Şeref Han Bitlisi şunu yazar: "Bu ülkenin (Muş'un da bağlı olduğu Bitlis vilayetinin – Y.Ç., E.Ç.) Divani vergileri Cengizli (İlhanlı) sultanları döneminde 69.500 altındı. Sultan Gazi Süleyman zamanında Bitlis vilayetinin gelirleri yeniden gözden geçirildi. Buna göre cizye ve haraç olarak alınmış olan ve vakıflara verilen köy ve emlak hariç, 4000 gayri-müslimden eski cizye kurallarına göre kişi başına 70 akçe alınmaktaydı. Yıllık vergi 1.533.324 Osmanlı akçesine ulaşmıştı. 12 Osmanlı akçesi bir miskal saf gümüşe denk gelmekteydi" (Şeref Han Bitlisi, 2015: 390). Belirtelim ki, "Şerefname"nin arapçadan türkçeye çevirisinde bu rakamlar biraz farklı olup daha yüksek gösterilmektedir: şöyle ki, Cengizli sultanları döneminde bu vilayetin ödediği verginin 99.500 altın olduğu yazılmıştır (Şeref Han Bitlisi, 2011: 274).

Muş'un has gelirine gelince ise, Şeref Han Bitlisi bu rakamın 200 bin akçe olduğunu yazar (Şeref Han Bitlisi, 1967: 473; Şeref Han Bitlisi, 2011: 345). Bitlis vilayetinin çok büyük olduğunu göz önüne alırsak, Muş'un yıllık gelirinin çok da az olmadığı kanaatine varmaktayız. Şeref Han Bitlisi'nin ve diğer ortaçağ müelliflerinin verdikleri bilgilerden şunu çıkarabiliriz; gerek halkın meşguliyet alanları gerekse de elverişli coğrafi konumu sayesinde Muş; Doğu Anadolu bölgesi için iktisadi bakımdan da önemli olmuştur.

3. MUŞ TARİHÎ OLAYLARIN MERKEZİNDE

Ta eski dönemlerden başlayarak birçok halkın yerleştiği ve uğrunda birçok imperatorluğun mücadele ettiği Anadolu sonraki dönemde – ortaçağda İslam medeniyetinin

batı istikametinde yayılmasında kapı rolünü oynamış, Muş ise Doğu Anadolunun bir şehri olarak bu hadiselerin merkezinde olmuştur.

Malumdur ki, Eskiçağda Muş ve çevresi, önce Romalıların ve Partların hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Sonrakı yüzyıllarda Roma – Part mücadeleleri yerini Roma – Sasani mücadelelerine bıraktı. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Doğu Anadolu Bizans – Sasani mücadelelerine sahne oldu. Muş ve çevresindeki Sasani hakimiyeti İmparator Heraklios döneminde Bizans Ordularının Sasani kralı Şahbaraz'ı yenmesiyle sona erdi.

VII. Yüzyılda Hilafetin ortaya çıkmasıyla Yakın Doğu, Kafkaslar ve Anadolu uğrunda giden Bizans – Sasani mücadelesi yerini Hilafet – Bizans savaşlarına bıraktı. Hilafet ordularının Anadolu'ya akınları 640 yılında başladı. Halife Hz. Ömerin hakimiyetinin (634-644) sonlarına doğru, 641 yılında yukarda ismi zikredilen İyaz bin Ganimin komutasında Müslüman ordusu Bitlis, Ahlat ve Muş'u aldı. Bununla ilgili Şeref Han Bitlisi bildirinin ilk bölümünde de yazdığımız gibi, aşağıdaki bilgileri vermiştir: "Hz. Ömer (r.a.)'in hilafeti zamanında İyaz bin Ğanim, 27 (647-648) yılında Diyarbekir ve Erminiye'yi fethetmekle görevlendirildiğinde, Ahlat'ın o zamanki hükümdarı Yustinyus adında bir kafirdi; Muş ve Sason kralı ve Patriği ise Senaser adında bir kafirdi. Bitlis hükümdarı ise Servend bin Yunus'tu." (Şeref Han Bitlisi, 2015: 376-377; Şeref Han Bitlisi, 1967: 340-341). Fakat Muş'un Hilafet ordusu tarafından alınması tarihi Şeref Han Bitlisi'de yanlış gösterilmiştir: hicri 27 yılında (647-648) Hilafetin başında Hz. Ömer değil Hz. Osman bulunmaktaydı.

Muş ve çevresi, Halife Muaviye zamanında (661-680) bir ara Bizans hakimiyetine geçtiyse de Halife Abdul Melik (685-705) Muş ve çevresini Diyarbakır Amirliğine bu amirliği de El-Cezire Genel Valiliğine bağladı. Sonraki yıllarda Abbasilerin hakimiyeti zayıflayınca Muş ve çevresi Bagratilerin yönetim merkezi oldu. X. ve XI. Yüzyılların ilk yarısında Muş ve çevresi Bizans İmparatorluğu ile Abbasiler arasında sık sık el değiştirdi. Bu dönemin olayları, malesef "Şerefname"de geniş bir şekilde yer almamıştır. Fakat Muş'un hristiyan hakimiyeti döneminde yeterince gelişmemesinin sebebi hakkında Şeref Han Bitlisi düşüncesini şu şekilde belirtmiştir: "Ermeni hükümdarları zamanında (Bagratiler'i kastetmektedir – Y.Ç., E.Ç.) Muş hükümdarı bir gün ordusunu teftiş etmiş ve ordusunun içinde 600 adet alaca at olduğunu görmüş. Bu büyük rakama rağmen hayıflanmış ve şöyle demiştir: "Muş'un iyi tedbirli bir sahibi ve hükümdarı yoktur." (Şeref Han Bitlisi, 2015: s.390).

Muş ve Doğu Anadolu'nun tamamı İslam hakimiyetine kesin olarak Selçuklu döneminde geçmiştir. Hilafetin zayıfladığı ve Bizansın Fırata doğru ilerlediği bir dönemde tarih sahnesine Selçukluların gelmesiyle Anadolu'nun da tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Doğu Anadolu'nun kapısı rolünü oynayan Muş ve çevresi çok büyük bir tarihi hadiseye şahitlik etmiştir. 1071 yılı Malazgirt Meydan Müharebesinde Selçukluların Bizans ordusu üzerinde zafer elde etmesiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması dönemi de başladı. Böylece Muş ve çevresi de kesin olarak İslamiyetin hakimiyeti altına girdi.

Sonraki yıllarda Muş ve çevresi (1100 yılında) Selçuklu hanedanlarından Melikşah'ın amcası Yakuti'nin oğlu olan Kutbettin İsmail'in kölesi Sökmen El-Kutbi Ahlat'lıların daveti üzerine Ahlat'a gelerek Van Gölü çevresinde Ahlatşahlar (Sökmenoğulları) Beyliği'ni kurunca bu beyliğin hakimiyetine, Ahlatşahlar Devleti'nin 1207'de yıkılmasından sonra ise bir süreliğine (1229 yılına kadar) Eyyubiler'in eline geçti (Güneşin yükseldiği yer, 2009: 141).

Anadolu'nun moğol istilasına kadarki tarihi Şeref Han Bitlisi tarafından daha geniş bir şekilde anlatılmıştır: "Selçuklu sultan Mahmud bin Sultan Muhammed bin Sultan Melikşah zamanında, Arap Irakı bölgesinde bulunan bazı vilayetlerin muhafızlığı, Atabey İmadeddin bin Aksungur'un yönetimine verilmişti. Ayrıca Azerbaycan ve Erminye vilayetlerinin muhafızlığı da, Kızıl Arslan Osman'ın dedesi İldeniz'e verilmişti. İkisi de görevlerini en iyi

şekilde yaptılar; halkın çıkarı, güvenlik, düzen ve disiplin işlerini çok iyi yürüttüler" (Şeref Han Bitlisi, 2011: 283-284).

Moğol istilası ve adı geçen bölgelerin moğol hakimiyeti dönemindeki durumu da "Şerefname"de etraflı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bilindiği üzere, moğollar gelmeden önce müslüman Şarkın bazı toprakları (Muş ve çevresi de dahil) Harzemşah Celaleddin'in saldırısına maruz kalmıştı. Bunun ardından Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, 1230'da Yassıçemen'de Harzemşah'ın ordusunu yenince Muş ve çevresi Anadolu Selçuklu idaresi altına girdi. Fakat Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra – 1243 yılı Kösedağ Savaşıyla Anadolu (Muş da dahil) tamamen Moğollar'ın, bir süre sonra ise İlhanlıların (Hülagüler) egemenliğine girdi (Şeref Han Bitlisi, 2011: 285-288).

Bu esnada Doğu Anadolu'da tarih sahnesine çıkan Karakoyunlular ve Akkoyunlular bölge uğrunda mücadeleye başladılar. Doğu Anadolu'ya hakim olan Karakoyunlular zamanında Muş, bu beyliğin sınırları içerisinde kalmıştır. 1402 yılı Ankara savaşından sonra ise Anadolu tamamen Timur'un kontrolü altına geçti. "Zafername"ye istinaden Şeref Han Bitlisi olayları şöyle anlatmaktadır: "Hicri 796 (1394) yılının 15 Receb'ine rastlayan Pazar günü, Sultanın (Timur'un – Y.Ç., E.Ç.) karargahı Muş Ovası'na konunca, Zafername'nin yazarının söylediğine göre ... Hacı Şeref, Bidlis, Ahlat, Muş ve o zaman yönetmekte olduğu irsi vilayetinde bulunan diğer kalelerin anahtarlarını Sultan'ın otağına sundu." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 288-289).

XV. Yüzyılda İslam dünyasında baş veren ağır askeri ve siyasi çekişmeler, sülaleler arasındaki hâkimiyet mücadelesi Anadolu'nun da siyasi tarihinin süratlı bir şekilde değişmesine yol açtı. Şöyle ki, Şeref Han Bitlisi'nin yazdığına göre; Timur'un varislerinin döneminde bölge uğrunda savaşlar tekrar hız kazandı. Hicri 809 (1406) yılında Şenbi-Kazan savaşındaTimurlular'ı yenen Karakoyunlu Kara Yusuf hicri 820 (1417) yılında "Bidlis vilayetinin ve ona bağlı yerlerin Melik Şemseddin'in (yukarda zikredilen Hacı Şeref'in oğludur – Y.Ç., E.Ç.) mülkiyetinde olduğunu pekiştirdi" (Şeref Han Bitlisi, 2011: 292). Şeref Han Bitlisi eserinde bununla ilgili Karakoyunlu Kara Yusuf'un imzaladığı emirnamenin tam metnini de vermiştir. Metinde Muş'la ilgili olan kısım aşağıdakidir: "... Şimdi yüce irademiz, Bidlis, Ahlat, Xınus, Muş ve diğer kalelerin, onlara bağlı yerlerin, onlara katılan, eklenen ve bağlanan yerlerin hükumetinin, adı geçen Emir'e (Melik Şemseddin – Y.Ç., E.Ç.) yeniden verildiğini, kendisinin eskiden olduğu gibi buraların Divan haklarında, beylik aidatında ve eyaletin bundan başka aidatı ile maliyesinde tasarruf edeceğini, bunlarda hiç kimsenin hiç bir şekilde kendisine ortak olmayacağını ve kendisiyle çatışmayacağını gerektirdi ..." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 292-293).

Fakat Kara Yusuf'un ölümünden sonra Akkoyunlularla Karakoyunlular arasında savaşlar yeniden başladı. 1467 yılı Muş savaşında Akkoyunlu Uzun Hasan Karakoyunlu Cahan şahı yendi. Bunun sonucunda Kür nehrinden güneye bütün Azerbaycan, Doğu Anadolu (Muş da dahil), Irak, Batı İran Akkoyunluların hakimiyeti altına geçti (Mahmudov, 2006: 90). Daha sonra Akkoyunlularla Osmanlılar arasında başlayan savaş 1478 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan'ın vefatıyla Safevi – Osmanlı savaşlarına yerini bırakmıştır. Lakin 1514 yılı Çaldıran savaşında Azerbaycan hükümdarı İsmayıl Safevi'nin mağlubiyetinden sonra Doğu Anadolu Osmanlıların hakimiyetine girmiştir.

Şeref Han Bitlisi'nin yazdığına göre, dedesi Emir Şeref'in döneminde (1485-1533/34) Bitlis vilayetinin Akkoyunlulara ve Safevilere bağlılığı formalite şeklinde olmuştur (bkz. Vasilyeva, 1967: 450). 1514 yılı Çaldıran savaşında Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) tarafında savaşan Emir Şeref, Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) ise Safevilerin tarafına geçmiştir. Safevi Şahı Tahmasb (1524-1576) Hicri 939 (1532) yılı tarihli fermanıyla Emir Şeref'e, Bitlis, Ahlat, Muş ve Hnus vilayetlerinin yöneticiliğini vermiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 328).

Hicri 939 (1533/34) yılında baş vermiş savaşların birinde yenilen Emir Şeref'in yerine onun oğlu Şemseddin (Şeref Han Bitlisi'nin babasıdır) geçer (Şeref Han Bitlisi, 2011: 334). Bilindiği üzere 1534 yılında Osmanlı padişahı Sultan Süleyman Safevilere karşı sefere başlar (Mahmudov, 2006: 228). Bu savaş başlayınca Bitlis Emiri Şemseddin; Safevi şahı Tahmasb'ın tarafına geçmeye karar verir. Şeref Han Bitlisi'nin yazdığına göre; bunun karşılığında Safevi şahı; Serap, Marağa, Demavend, Daralmarz, Karahrud, Cahrud ve Ferahan gibi yerleri Emir Şemseddin'in yöneticiliğine vermiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 338).

Şemseddin'in Safeviler'in tarafına geçmesi tesadüfi değildi. Bununla ilgili Şeref Han Bitlisi şöyle yazar: "O sırada Şah Tahmesp da gelip Erçiş'te durmuş ve Abdullah Han'ı, Bedir Han Ustaclu'yu ve Menteşe Sultan'ı Ahlat ve Muş taraflarına saldırmak ve buraları yağma ve talan etmekle görevlendirmişti. Bunun üzerine Şemseddin Bey, Kızılbaşlar tarafından Ruzkan aşiret ve kabilelerine bir takım zararların verilmesinden korktu. Bunun için de Malatya'ya gitmekten vazgeçti ve yolculuğunun dizginlerini Kızılbaşların tarafına çevirerek, hizmetçileri, maiyeti ve öteki adamlarıyla birlikte, itaatini sunmak üzere Tebriz'in yolunu tuttu." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 336-337).

Şunu da belirtelim ki, Şah Tahmasb'ın görevlendirilmesinden sonra Azerbaycan'a gelen Emir Şemseddin, Kızılbaş Emiri ve Türk Bayandur soyundan olan Emir Han Musili'nin kızı ile evlenmiş ve 1543 yılında bu evlilikten bir oğlu ("Şerefname"nin yazarı Şeref Han) doğmuştur. Diğer Kızılbaş devlet görevlilerinin çocukları gibi Şeref Han da Şah Tahmasb'ın sarayında şah'ın çocuklarıyla birlikte eğitim almıştır. 12 yaşına geldiğinde Şeref Han'a Salyan ve Mahmudabad'ın (Kuzey Azerbaycanın şehirleridir), 1556/57 yılında ise Hemedan şehrinin idaresi verilmiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 341-342). Bu esnada da Şeref Han, Hemedan emirlerinden olan Muhammed Bey'in kızı ile evlenmiştir. Bir süre sonra şah Tahmasb, Şeref Han'ı tekrar Kuzey Azerbaycan'a göndererek Ağdaş, Gebele ve Bakü'nün de yöneticiliğini ona vermiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 343).

Şah Tahmasb'ın vefatından sonra (1576) başlayan Safevi-Osmanlı savaşında (1578-1590) Şeref Han, Osmanlı Sultanı III. Murad'ın (1574-1595) tarafına geçmiştir ki, bunun da sebebini "Şerefname"nin müellifi, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra kızılbaş emirleri arasında ona karşı başlayan kıskançlıkla izah etmiştir (Şeref Han Bitlisi, 2011: 344).

Osmanlı Sultanı, Safevileri bırakıp Osmanlı devletinin tarafına geçmesi karşılığında Şeref Han'a baba yurdu olan Bitlis'in yönetimini vermiştir. Bununla ilgili Şeref Han Bitlisi şöyle yazar: "991 (1583) yılında, bana ve Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'ya, hazine ve cephaneleri nakledip Tiflis ve Gürcistan tarafına ulaştırmak görevini verdiler. Bu seferde de benim açık hizmetlerim görüldü. Bunun karşılığında, bölgelerimin genişletilmesiyle taltif edildim ve Bidlis eyaletine, 200 bin akçe karşılığında, Muş nahiyesiyle ona bağlı bazı has köyleri de ilhak ettiler; böylece bütün hassalarımın toplamı 410 Osmanlı akçesi oldu." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 345).

"Şerefname"de 1596 yılına kadarki tarihi hadiseler tasvir edilmektedir: aynı yıl, 53 yaşına giren Şeref Han gönüllü olarak tahtını oğlu Ebu'l-Meali Şemseddin Bey'e bırakıp "Şerefname" eserini yazmaya başlamıştır. Müellif eserinin sonunda şunları yazmaktadır: "Ve ben, Peygamberin hicretinin 1005 (1597) yılının Zilhicce ayının sonuna rastlayan bu gün yüce şanlı Hakan, Ebül Muzaffer Sultan Mehmet Han - Allah onu zamanın ve olayların afetlerinden korusun – devleti ve bereketi sayesinde irsi hükumetimi yönetmekteyim. Yalnız ben şimdi doğrudan doğruya hükumet etmeyi terketmiş ve onun ağır yükünü taşımayı bırakmış, bu görevi doğru yolda olan, iyi ahlakla ahlaklanan şanlı oğlum Ebül Meali Şemseddin Beye vermiş bulunmaktayım." (Şeref Han Bitlisi, 2011: 346).

SONUÇ

"Şerefname" ortaçağ İslam tarih ilminin en görkemli eserlerinden biridir. Şeref Han Bitlisi bir tarihçi olarak büyük hassasiyete sahip bir yazar olmuştur; kitabını da içten, samimi bir şekilde yazmış ve hiç bir zaman yazdıkları için maddi karşılık beklememiştir.

Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname" eseri XVI. Yüzyıl fars dilli edebiyatın bir örneği olarak görülmektedir. Eser akıcı ve ifadeli bir dilde aynı zamanda şiirlerle zengin bir şekilde yazılmıştır; "Şerefname"de fars tarihçileri El-Yazdi ve Mirhond'un yazı üslubunun etkisi güçlüdür. Fakat kendisinden önceki fars tarihçilerinin eserlerinden geniş bir şekilde yararlansa da, biz Şeref Han Bitlisi'nin "Şerefname"sini kompilyatif eser olarak görmemekteyiz. Şeref Han Bitlisi daha önce de değindiğimiz kaynaklardaki ("Tarih-i Guzide", "Nüzhetül-kulub", "Zafername" vb.) materyalları dağınık bir halden düzenli bir hale getirmiştir. Diğer taraftan, Şeref Han Bitlisi'nin verdiği bilgiler bir çok hallarda istinad ettiği kaynaklardaki materyallardan daha geniştir. "Şerefname"de verilen bilgiler güvenilir belgelere istinaden verilmesinden dolayı daha objektiftir. Belki de bu yüzden "Şerefname"nin meşhur araştırmacılarından olan V. V. Velyaminov-Zernov 1860 yılında eser hakkında şunu yazmıştır: "300 yıl boyunca Şark'ta onunla mukayese edilebilecek başka bir eser ortaya çıkmamıştır." (Bkz. Vasilyeva, 1967:38).

Şeref Han Bitlisi milli ve sosyal mensubiyetine bakmayarak eserinde hadiseleri mümkün olduğunca objektif bir şekilde vermeye çalışmıştır. Sadece şunu demek yeterlidir ki biri birine rakip olan Osmanlı ve Safevi devletleriyle ilgili hadiselerde Şeref Han Bitlisi hem şah Tahmasb, hem de Sultan III. Murat hakkında aynı sadakatla yazmış ve her hangi birisini methetmekten uzak durmuştur.

Şeref Han Bitlisi'nin Muş hakkında verdiyi bilgilere gelince, eğer bu tarihçiden önce yazılmış eserlere bakarsak, Muş'la ilgili bilgilerin çok kısıtlı, epizodik olduğunu görürüz. Daha çok Muş'un coğrafyası ve iklimi hakkında bir kaç cümleyle yetinen bu müelliflerde Muş'un tarihi ve iktisadi durumu hakkında her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. "Şerefname"de ise, Muş'un tarihi coğrafyasıyla birlikte halkın yaşam tarzı, vilayetin mali durumu ve geliri, aynı zamanda ortaçağ tarihi geniş bir şekilde verilmiştir.

Doğu Anadolu'nun kapısı sayılan, ortaçağda büyük fatihlerin mücadelelerine şahitlik eden, İslam ve Türk medeniyetinin yayılmasında önemli bir yer kazanan Muş tarihinin geniş bir kapsamda araştırılması çok aktüeldir. Bildirimizi sunduğumuz Sempozyum'un bu açıdan çok daha gerekli olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKCA

Acayip Ed-Dünya, Çeviri L. P. Smirnova. Nauka, Moskova, 1993. (Rusça)

EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnamesinden Seçmeler**, Karanfil Yayınları, İstanbul, 2007.

EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, 3.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

HAMDALLAH, Kazvini, **Nuzhat al-kulup**, Akademiya Nauk, Moskova, 1939. (Rusça)

Geographie d'Aboulfeda, Texte arabe, publie d'apres … par, M.Reinaud et Mac Guckin de Slane, As-Sultaniya, Paris, 1840.

Güneşin Yükseldiği Yer, Doğu Anadolu Bölgesi Tanıtım Projesi, Muş, Bitlis, Van, Hakkari, İndex Reklam, Kayseri, 2009.

MAHMUDOV, Yagub, **Azerbaycan Diplomatiyası**, Tahsil, Bakü, 2006. (Azerbaycanca)

MİHLUKO-MAKLAY N. D., "XIII. Yüzyılın Farsça Coğrafi Eseri", **Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyyat Enstitüsü Dergisi**, 1954, C IX, s. 196-210. (Rusça)

ŞEREF HAN. **Şerefname**, Türkçeye Çeviren: M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞEREF HAN BİTLİSİ, **Şerefname**, Cilt I, Farsça'dan Çeviren Abdullah Yegin, Nübihar, İstanbul, 2015.

ŞEREF HAN BİTLİSİ, **Şerefname**, Cilt II, Farsça'dan Çeviren Osman Aslanoğlu, Nübihar, İstanbul, 2011.

ŞEREF HAN BİTLİSİ, **Şerefname**, Cilt I, Farsça'dan Çeviren Y. İ. Vasilyeva, Nauka, Moskova, 1967. (Rusça)

ŞEREF HAN BİTLİSİ, **Şerefname**, Cilt II, Farsça'dan Çeviren Y. İ. Vasilyeva, Nauka, Moskova, 1973. (Rusça)

JOSAPHAT, Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, Çeviri ve notlar Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

VASİLYEVA, Y. İ., "İstoçniki Şarafname (Şerefname'nin kaynakları)", **Şeref Han Bitlisi. Şerefname**, Cilt I, Farsça'dan Çeviren Y. İ. Vasilyeva, Nauka, Moskova, 1967, s. 32-36. (Rusça)

YAKUT AL-HAMAVİ, **Kitap mu'cam al-buldan**, Tihran, 1965.